

MONEDE DE AUR BIZANTINE DESCOPERITE LA NUFĂRU (JUD. TULCEA)

Aurel VÎLCU*,
Aurel Daniel STĂNICĂ**

Mots-clés: *Dobroudja, Nufăru, monnaies byzantines, hyperpère, or.*

Cuvinte cheie: *Dobrogea, Nufăru, monede bizantine, hyperper, aur.*

Résumé: *On présente trois monnaies byzantines d'or des XIe-XIIIe siècles trouvées à Nufăru, dép. de Tulcea. La première pièce, un histaménon de type DOC, III/2, p. 739-740, classe II a-b, années 1042-1055, frappée au nom de Constantin IX, a été découverte en 1993. On observe que les histaména de Constantin IX sont rares en Dobroudja et dans les régions du nord du Danube. Les autres deux pièces sont des hyperpères de type Jean III Vatatzes, avec la marque A au-dessus du trône, à droite (DOC, IV/2, p. 490, n° 14a, émission II B, années 1232-1254?). D'après le style, ces deux hyperpères sont des émissions originales de l'atelier de Magnésie du temps de Jean III Vatatzes. On discute sur la circulation en Dobroudja et la question des hyperpères originaux et des imitations frappées à l'époque de Jean III Vatatzes ou plus tard.*

Rezumat: *Sunt prezentate trei monede de aur, bizantine, din secolele XI-XIII, descoperite la Nufăru (jud. Tulcea). Prima piesă – un histamenon de tip DOC, III/2, p. 739-740, clasa II a-b, din anii 1042-1055, inscripționată cu numele lui Constantin IX, a fost descoperită în 1993. Se remarcă faptul că histamena emiși în numele lui Constantin IX sunt rari în Dobrogea și în regiunile de la nordul Dunării. Celelalte două piese sunt hyperperi de tipul Ioan III Vatatzes, cu sigla A deasupra tronului, la dreapta (DOC, IV/2, p. 490 nr. 14a, emisiunea II B, anii 1232-1254?). După stil, cei doi hyperperi sunt emiși în atelierul din Magnesia în timpul lui Ioan III Vatatzes. Se discută circulația pieselor în Dobrogea și problema hyperperilor originari și a imitațiilor din timpul lui Ioan III Vatatzes sau de mai târziu.*

Prezentăm în cele ce urmează trei monede bizantine de aur descoperite în comuna Nufăru, jud. Tulcea. Două dintre ele sunt hyperperi de tip Ioan III

* Aurel Vilcu: Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, str. H. Coandă, nr. 11, București, 010667.

** Aurel Daniel Stănică: Institutul de Cercetări Eco-Muzeale, str. 14 Noiembrie nr. 1 Bis, Tulcea, 820009.

Vatatzes iar cea de-a treia monedă este o *nomisma histamenon* emisă de Constantin IX (1042-1055). Unul dintre hyperperii de tip Ioan III Vatatzes a fost descoperit în timpul cercetărilor arheologice întreprinse în anul 2008 pe strada Bisericii nr. 95¹. Cel de-al doilea hyperper, achiziționat de ICEM Tulcea în anul 2007 a fost găsit pe raza comunei Nufăru, în satul Ilgani de Jos, potrivit declarației descoperitorului. Nu excludem posibilitatea ca în realitate și această piesă să fi fost găsită tot în satul Nufăru sau împrejurimi. Cea de-a treia piesă pe care o prezentăm, o *nomisma histamenon* de la Constantin IX, provine de la Nufăru fiind găsită în anul 1993².

CATALOGUL MONEDELOR

Constantin IX
Constantinopol
Nomisma histamenon

Av. +IHSXISREX – RE⁹NANTIhM

Iisus Hristos cu nimb cruciger, așezat pe un tron cu spătar în formă de liră, binecuvântând cu mâna dreaptă și ținând Evangheliile cu mâna stângă.

Rv. +CΩNCT–ANCTh – BASILEY⁹SRM

Bustul împăratului Constantin IX (cu barbă) din față, cu stemma, purtând sakkos și loros cu maniakion, ținând labarum și glob cruciger.

DOC, III, 2, p. 739-740, clasa II a-b, anii 1042-1055.

BNP, II, p. 632, nr. 2-3, tip 2 (cu descriere greșită a reversului)³.

1. AV ↓ 4,38 g; 27 mm. Tăiată în două fragmente. Inv. 50051.

Ioan III Ducas Vatatzes
Magnesia
Hyperper

Av. Iisus Hristos cu nimb cruciger, așezat pe un tron fără spătar, binecuvântând cu mâna dreaptă și ținând Evangheliile cu mâna stângă; în câmp, sus IC (în stânga) XC (în dreapta); deasupra tronului în dreapta, Λ.

Rv. Legendă ilizibilă (în stânga) T / Π . . . (în dreapta).

Ioan III Vatatzes (în stânga), cu stemma, purtând sakkos și loros cu maniakion, ținând labarum și anexikakia, încoronat de Maica Domnului (în dreapta), nimbată, cu stola și maphorion; MP (sus, în centru) și EV (sus, în dreapta).

DOC, IV, 2, p. 490, nr. 14a, emisiunea II B, anii 1232-1254 ?

2. AV ↓ 3,56 g; 23 x 20 mm. Nufăru, str. Bisericii nr. 95, -1,40 m.

¹ Mulțumim și cu acest prilej d-nei Oana Damian pentru bunăvoința de a ne pune la dispoziție moneda pentru studiu. Pentru cercetările recente efectuate la Nufăru vezi DAMIAN *et alii* 2010, 28-35.

² Moneda a fost menționată de MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2001, 224.

³ VÎLCU 2009, 98, nr. 359.

Av. Ca mai sus; deasupra tronului în dreapta, Λ.

Rv. Ca mai sus dar. . . Ω / . . . Ε / . . . (în stânga) Ψ / Π / Φ / . . . (în dreapta).

DOC, IV, 2, p. 490, nr. 14a, emisiunea II B, anii 1232-1254 ?

3. AV ↓ 2,92 g; 22 x 20 mm. ICEM inv. 59430.

În Dobrogea descoperirile de monede de aur emise în numele împăratului Constantin IX sunt rare. În afară de moneda găsită la Nufăru pe care o publicăm cu acest prilej, literatura numismatică menționează încă un *histamenon* descoperit la Cobadin, jud. Constanța⁴. Alte șase piese de aur emise de Constantin IX sunt considerate a proveni din Dobrogea fără a se cunoaște locul descoperirii⁵. Din colecția Mititelu⁶ aflată la Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” semnalăm un *histamenon*⁷ și un *tetarteron*⁸ care ar putea proveni tot din Dobrogea. Alte două *histamena* emise în numele împăratului Constantin IX provin din tezaurul descoperit în anul 1939 în timpul cercetărilor arheologice efectuate în fortificația romano-bizantină de la Dinogetia (Garvăn, com. Jijila, jud. Tulcea). Importanta descoperire a fost adusă în atenția specialiștilor pentru prima dată într-un raport publicat în anul 1941, în care se prezenta următoarea structură a tezaurului: 103 piese de la Vasile II și Constantin VIII, un exemplar de la Constantin VIII, o piesă de la de Roman III și o piesă de la Constantin IX⁹, toate identificate după vechiul determinant întocmit de Wroth în 1908. După aproape șase decenii într-o lucrare dedicată circulației monetare din Dobrogea în perioada 969-1204¹⁰ s-a reluat discuția asupra tezaurului găsit la Dinogetia fiind utilizate cataloage mai noi. În acest context moneda identificată inițial după lucrarea lui Wroth a fost atribuită lui Constantin IX, clasa IVa, anii 1054(?) - 1055 (DOC, III/2, p. 742), potrivit datării propuse de catalogul întocmit de Ph. Grierson¹¹, devenind astfel cea mai recentă din tezaur. O datare mai strânsă a monedei a fost utilizată ca argument în privința momentului ascunderii tezaurului care ar fi avut loc în timpul atacului uzilor din 1064/1065¹². Recent reexaminarea piesei aflate în discuție¹³, ilustrată de altfel chiar de primul editor¹⁴, a arătat că emitentul este într-adevăr Constantin IX dar trimiterea la catalogul lui Ph. Grierson este eronată¹⁵, moneda aparținând emisiunilor de tip III, datate larg între anii 1042 și 1055 (DOC, III/2, p. 740-742) și nu emisiunilor de tip IVa datate între 1054(?) - 1055 (DOC, III/2, p. 742). În aceste condiții este discutabil și momentul ascunderii tezaurului care ar putea fi legat

⁴ CUSTUREA, VERTAN, TALMAȚCHI 1999, 351, nr. 2017; CUSTUREA 2000, 136, nr. 25.

⁵ CUSTUREA 2000, 159-160.

⁶ Asupra colecției Ion Mititelu, păstrată la Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” din București vezi NICOLAE 2006, 5 și PREDĂ 2002, 115.

⁷ VÎLCU, NICOLAE 2006, 184, nr. 644.

⁸ VÎLCU, NICOLAE 2006, 185, nr. 650.

⁹ ȘTEFAN 1941, 401-425.

¹⁰ MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2001, 213-214.

¹¹ MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2001, 214, nota 9.

¹² DIAONU 1970, 63, nota 175; MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2001, 127 și 223; MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2001a, 87-112.

¹³ VÎLCU 2008, 87-96.

¹⁴ ȘTEFAN 1941, 423, fig. 31, nr. 1.

¹⁵ MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2001, 214.

mai degrabă de atacurile pecenegilor dinaintea de anul 1053 și nu de cele ale uzilor din 1064/1065¹⁶.

La nordul Dunării descoperirile de monede de aur emise în numele împăratului Constantin IX sunt și mai rare. Reținem din literatura de specialitate doar două piese, un *histamenon* descoperit întâmplător la Viișoara, jud. Teleorman¹⁷ și altul care provine dintr-un tezaur găsit la Sântandrei, jud. Bihor¹⁸.

Cei doi hyperperi de tip Ioan III Vatatzes pe care îi publicăm au pe avers, în câmp dreapta, deasupra tronului, sigla Λ. Ambele piese fac parte din emisiunea II B încadrată cronologic între anii 1232-1254 (?) de cel mai recent catalog asupra monedelor atribuite lui Ioan III Vatatzes¹⁹. Relativ recent asupra hyperperilor de tip Ioan III Vatatzes a fost publicat un amplu studiu bazat pe analiza pieselor din tezaurul descoperit la Uzun Bair, com. Mihail Kogălniceanu, jud. Tulcea²⁰, cu acest prilej fiind propuse criterii de delimitare a pieselor originale de așa numitele "imitații latine". După autor, elementul de bază în privința departajării originalelor de imitații este modalitatea de redare a nimbului cruciger²¹ la care se adaugă alte detalii precum tipurile de *prependilia*²². Aplicând schema propusă, ambii hyperperi de tip Ioan III Vatatzes descoperiți la Nufăru ar putea fi bătuți în monetăria de la Magnesia. Recent, cu ocazia publicării monedelor bizantine de aur aflate în colecția Cabinetului Numismatic al Bibliotecii Academiei Române s-a observat că opt hyperperi de tip Ioan III Vatatzes²³ nu se încadrează în niciuna dintre cele două forme ale nimbului cruciger menționate de editorul tezaurului de la Uzun Bair. Cele opt piese aparțin unei alte emisiuni având drept element distinctiv principal lipsa crucii din nimbul lui Iisus. Șase piese similare, cu nimb fără cruce sunt și în tezaurul de la Uzun Bair așa cum se poate constata analizând ilustrația (pl. XIX, nr. 76, pl. XX, nr. 79, pl. XXII, nr. 87, pl. XXIV, nr. 74 et 95, pl. XLII, nr. 166). Fără a remarca diferențele stilistice, editorul tezaurului le înscrie (cu excepția exemplarului de la nr. 166) în categoria imitațiilor latine²⁴. Hyperperii care se disting prin lipsa crucii din nimbul lui Iisus par să constituie o emisiune aparte pusă în circulație într-o regiune dificil de localizat cu exactitate în stadiul actual al cercetării. Ținând cont de faptul că apariția unei emisiuni în aur necesită accesul la resurse de metal prețios o posibilă localizare ar putea fi formațiunile politice din Asia Mică. Amintim că zona este cunoscută pentru exploatarea aurului încă din cele mai vechi timpuri iar imitarea unei monede de referință așa cum este hyperperul nu ar trebui să surprindă. Un element care ar putea sprijini această ipoteză este semnalarea de către sursele vremii a imitării, ceva mai târziu este adevărat, a unei alte monede etalon de mare circulație în Europa de sud-est în Asia Mică și nordul Africii. Este vorba de ducatul venețian a cărui imitare de

¹⁶ VÎLCU 2008, 87-96.

¹⁷ VÎLCU 2009, 98 (nr. 359).

¹⁸ OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU, SĂȘIANU 1993, 94, nota 12 cu bibliografia.

¹⁹ DOC IV/2, 1999.

²⁰ OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 2000, 499-561.

²¹ OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 2000, 503, fig. 1 (pentru piesele originale) și 506, fig. 2 (pentru imitații).

²² OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 2000, 503-507.

²³ VÎLCU 2009, 122, nr. 478-480; 128, nr. 525-528 și 130, nr. 539.

²⁴ OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 2000, 507.

către emiratul din Theologo (în vestul Asiei Mici) este cunoscută dintr-un document al senatului venețian din anul 1368²⁵. Fenomenul este mai larg, primele imitații după moneda venețiană fiind realizate chiar în orașele italiene în prima parte a secolului al XIV-lea²⁶. De la mijlocul secolului al XIV-lea o producție semnificativă de imitații după moneda de aur venețiană a fost realizată în senioriile genoveze din Levant²⁷, stârnind protestele reprezentanților Serenissimei republici. O notiță din anul 1423 a Senatului venețian către Marele Maestru al ospitalierilor atestă faptul că și în Rhodos au fost bătute monede de tip venețian²⁸. Baterea de imitații după ducății venețieni în zona Mării Egee trebuie plasată într-un context politico-economic mai larg. Un factor important care a determinat senioriile genoveze din această regiune să lanseze în circulație imitații după ducatul venețian a fost criza de monedă de aur care s-a manifestat pe piața levantină în diferite momente din a doua jumătate a secolului al XIV-lea și începutul secolului următor. Senioriilor genoveze li s-au adăugat emiratele turcești din Asia Mică²⁹ direct implicate în marele comerț care necesita monedă de valoare ridicată dar și des uzitată în tranzacții așa cum era cazul ducatului venețian. Doar așa ar putea fi explicat numărul semnificativ de imitații care circulă în bazinul răsăritean al Mării Mediterane, în Peninsula Balcanică și Asia Mică. Referindu-ne la începutul secolului al XIV-lea remarcăm din izvoarele scrise că piața levantină se confruntă cu lipsa celor mai căutate monede de aur, ducății venețieni³⁰. Astfel, la 1409 Senatul venețian respinge cererea ambasadorului seniorilor din Chios de a schimba monedă (probabil monedă din argint) pentru 20 000 ducăți³¹. Cu o asemenea problemă trebuie să se fi confruntat toate formațiunile politice din zona Mării Egee unele dintre ele găsind rezolvarea prin baterea de imitații cu un titlu mai scăzut³².

Revenind la problema hyperperilor lui Ioan III observăm similitudini în privința fenomenului de imitare înregistrat în cazul ducatului venețian. O parte dintre imitațiile după hyperperii lui Ioan III Vatatzes sunt semnalate ca imitații latine de documentele vremii sub această denumire înțelegându-se în realitate Imperiul latin de la Constantinopol până la 1261, la care se adaugă și formațiuni politice din bazinul Mării Egee controlate de „latini”, termen care include venețienii și genovezii ale căror interese economice sunt împletite cu cele politice. Totodată pe lista celor care au imitat hyperperii de tip Ioan III Vatatzes s-ar putea

²⁵ THIRIET 1959, 116, nr. 451; BENDALL, MORRISSON 1979, 176-193.

²⁶ STAHL 2000, 239-240.

²⁷ Pentru aspecte privind imitațiile după ducății venețieni din secolele XIV-XV vezi SCHLUMBERGER 1954; IVES 1954 și LUNARDI 1980, 285-316 cu bibliografia.

²⁸ THIRIET 1959, 200, nr. 1872. În același an Senatul a hotărât trimiteră în Rhodos a consulului de Damasc, Bartolomeo Storlato, care trebuia să ridice problema baterii de ducăți de tip venețian; THIRIET 1959, 209, nr. 1902. Pentru problema emisiunilor de tip venețian din Rhodos vezi IVES 1954, 18-21.

²⁹ Asupra imitațiilor produse de emiratele din Asia Mică vezi BENDALL, MORRISSON 1979, 176-193.

³⁰ Probabil că una dintre cauzele absenței ducăților de pe piața levantină a fost declinul producției de monedă a atelierului venețian; STAHL 2000, 78.

³¹ THIRIET 1959a, 86, nr. 1350.

³² Pentru titlul ducăților venețieni și de tip venețian vezi GRIERSON 1988, 95-104.

înscrie și alte formațiuni politice din Asia Mică inclusiv cele musulmane care aveau acces la resurse de metal prețios. În favoarea acestei ipoteze pledează și titlul imitațiilor după hyperperii lui Ioan III care sunt bătute din aur nerafinat, situație întâlnită și în cazul imitațiilor după ducații venețieni de la mijlocul secolului XIV³³. Observațiile noastre arată că problema emisiunilor de tip Ioan III Vatatzes este încă departe de a fi rezolvată, cercetarea fenomenului fiind deocamdată la nivelul publicării cu detalii a materialului numismatic aflat în colecții.

Spre deosebire de alte monede din aur bizantine hyperperii de tip Ioan III Vatatzes sunt semnalate în număr sensibil mai mare atât în Dobrogea dar și la nordul Dunării. La Nufăru și în împrejurimi în afară de cei doi hyperperi de tip Ioan III Vatatzes pe care îi publicăm au mai fost menționate alte trei exemplare³⁴. Două dintre acestea, păstrate la ICEM Tulcea au fost integrate în catalogul care însoțește studiul asupra circulației hyperperilor de tip Ioan III Vatatzes în Dobrogea publicat în 1998³⁵. Cea de-a treia piesă menționată de autori se află într-adevăr în colecțiile Cabinetului Numismatic al Bibliotecii Academiei (inventar M 33)³⁶, însă potrivit registrului de inventar nu provine de la Nufăru, fiind recuperată din zona localității Drăgănești-Vlașca, jud. Teleorman³⁷. Pentru Dobrogea alte descoperiri izolate de hyperperi de tip Ioan III Vatatzes au fost semnalate la: Tulcea și împrejurimi (4 ex.)³⁸, Enisala³⁹ și Noviodunum (Isaccea)⁴⁰, în județul Tulcea, la Păcuil lui Soare (7 ex.)⁴¹, Constanța (2 ex.)⁴² și Dervent (Galița, com. Ostrov)⁴³, în județul Constanța și într-o localitate

³³ BENDALL, MORRISSON 1979, 176-193.

³⁴ MĂNUCU-ADAMEȘTEANU *et alii* 1998, 301, nr. 8.

³⁵ MĂNUCU-ADAMEȘTEANU *et alii* 1998, 299, nr. 12-13.

³⁶ MĂNUCU-ADAMEȘTEANU *et alii* 1998, 301, nr. 8.

³⁷ Inedit. Mulțumim colegului Emanuel Petac de la Cabinetul Numismatic al Bibliotecii Academiei pentru bunăvoința de a ne oferi moneda spre studiu.

³⁸ VÎLCU 2009, 125, nr. 503; 128 nr. 524; 129, nr. 536 și 130, nr. 540. Cel mai probabil piesele provin din județul Tulcea.

³⁹ MĂNUCU-ADAMEȘTEANU *et alii* 1998, 299, nr. 5. Aceeași piesă menționată la OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1983, 305, nota 7, nr. 2.

⁴⁰ Un exemplar la VÎLCU, NICOLAE 2006, 201, nr. 728 (descoperit pe teritoriul orașului în apropierea plajei), un exemplar la CUSTUREA, VERTAN, TALMAȚCHI 1997, 380, nr. 1753 și un exemplar la OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1983, 305, nota 7, nr. 3 la care se adaugă 5 exemplare la MĂNUCU-ADAMEȘTEANU *et alii* 1998, 301, nr. 6-8 și 10-11 (moneda nr. 9 din catalog a fost atribuită eronat lui Ioan III Vatatzes fiind de fapt un hyperper de la Theodor II Ducas Lascaris).

⁴¹ VÎLCU, NICOLAE 2006, 200-206, nr. 721-723, 736, 744, 763 la care se adaugă un hyperper de tip Ioan III Vatatzes de tip DOC IV/2, p. 489, nr. 13c descoperit în anul 1991 (Inedit, se află la IAB).

⁴² Un exemplar la MITREA 1980, 376, nr. 141 și al doilea la: VÎLCU 2009, 124, nr. 495; MITREA 1963, 472, nr. 50; MITREA 1963a, 597, nr. 50.

⁴³ VÎLCU, NEAGU, DIMA 2001, p. 76, nr. 6. S-a presupus fără temei că moneda ar face parte dintr-un tezaur descoperit la Dervent împreună cu un alt hyperper de la Ioan III Vatatzes, un hyperper de la Andronic II și Constantin IX și un tetarteron de la Vasile II, MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2001b, 50-52 și MĂNUCU-ADAMEȘTEANU *et alii* 1998, 296 și 301, nr. 3.

neprecizată⁴⁴, la care se adaugă șapte hyperperi din colecția Mititelu⁴⁵. În privința altor descoperiri izolate menționate în literatură se cuvin câteva observații după publicarea colecției de monede bizantine de aur aflată la Cabinetul Numismatic al Bibliotecii Academiei Române⁴⁶. Astfel, pentru patru hyperperi menționați de O. Iliescu ca provenind de la Constanța⁴⁷ s-a presupus că trei exemplare sunt păstrate în colecțiile Cabinetului Numismatic al Bibliotecii Academiei și un exemplar la Muzeul Național de Istorie a României⁴⁸. Verificarea acestor informații a arătat însă că în realitate doar un hyperper este inventariat la Cabinetul Numismatic al Bibliotecii Academiei⁴⁹. În privința celorlalți doi hyperperi există posibilitatea ca O. Iliescu să fi menționat, fără a preciza acest lucru, atât piese aflate în colecții publice dar și în colecții particulare. Un alt hyperper descoperit la Dervent (Galița, com. Ostrov, jud. Constanța), semnalat de O. Iliescu⁵⁰ fără alte date și presupus a fi păstrat la Cabinetul Numismatic al Bibliotecii Academiei⁵¹ ar putea fi de fapt piesa aflată în prezent în colecțiile Muzeului Dunării de Jos⁵². Verificarea registrului de inventar a arătat că la Cabinetul Numismatic al Bibliotecii Academiei nu a fost înregistrat niciun hyperper descoperit la Dervent. Alți hyperperi descoperiți la Enisala, Greci și Isaccea, în județul Tulcea și menționați de O. Iliescu⁵³, sunt într-o situație similară. Autorul a trecut în revistă descoperirile fără a oferi informații privind locul de păstrare care, cu siguranță, nu este Cabinetul Numismatic al Bibliotecii Academiei Române așa cum s-a presupus ulterior⁵⁴. Un caz aparte îl constituie un hyperper presupus a fi descoperit la Lipnița, jud. Constanța, menționat de O. Iliescu în 1978⁵⁵ și preluat în literatură ulterior. Verificând articolul⁵⁶ citat de O. Iliescu se poate observa că în realitate nu este menționat niciun hyperper descoperit la Lipnița, jud. Constanța⁵⁷.

Tabloul circulației hyperperilor lui Ioan III Vatatzes în Dobrogea schițat de descoperirile izolate este completat de câteva tezaure care conțin piese de acest tip: Uzun Bair, com. Mihail Kogălniceanu, jud. Tulcea⁵⁸, Stoienești, jud. Brăila⁵⁹,

⁴⁴ MITREA 1964, 384, nr. 81.

⁴⁵ VÎLCU, NICOLAE 2006, 199-207, nr. 715, 720, 724, 726, 727, 768, 769.

⁴⁶ VÎLCU 2009.

⁴⁷ ILIESCU 1969, 117.

⁴⁸ MĂNUCU-ADAMEȘTEANU *et alii* 1998, 301, nr. 2.

⁴⁹ VÎLCU 2009, 124, nr. 495. Menționat de MITREA 1963, 472, nr. 50 și MITREA 1963a, 597, nr. 50.

⁵⁰ ILIESCU 1969, 117.

⁵¹ MĂNUCU-ADAMEȘTEANU *et alii* 1998, 301, nr. 3.

⁵² VÎLCU, NEAGU, DIMA 2001, 76, nr. 6.

⁵³ ILIESCU 1969, 117. După MĂNUCU-ADAMEȘTEANU *et alii* 1998, 301, nr. 4-6 monedele sunt păstrate la Cabinetul Numismatic al Bibliotecii Academiei Române.

⁵⁴ MĂNUCU-ADAMEȘTEANU *et alii* 1998, 301, nr. 4-6.

⁵⁵ ILIESCU 1978, 150.

⁵⁶ ILIESCU 1969, 117.

⁵⁷ MĂNUCU-ADAMEȘTEANU *et alii* 1998, 301.

⁵⁸ OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1997, 113-160; OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 2000, 499-561.

⁵⁹ VÎLCU, NICOLAE 2006, 198-207, nr. 711, 729, 731-734, 740, 742, 746-748, 750, 753, 755-761, 770-771.

Dunărea⁶⁰, jud. Constanța și Noviodunum (Isaccea), jud. Tulcea⁶¹, la care se adaugă un fragment de tezaur descoperit în perioada interbelică la Silistra a cărui ascundere a fost plasată cronologic între anii 1241 și 1265⁶².

În privința locuirii la Nufăru în secolul al XIII-lea, unul dintre hyperperii pe care îi publicăm, descoperit în anul 2008 în cursul cercetărilor arheologice prilejuite de lucrările efectuate pe strada Bisericii nr. 95, oferă noi informații. Moneda, emisă de atelierul din Magnesia între anii 1232-1254 (?), a fost tăiată ulterior baterii după un anumit standard metrologic, fenomen documentat pentru cea de-a doua jumătate a secolului al XIII-lea și primele decenii ale secolului următor⁶³. Diminuarea piesei până la greutatea de 3,56 g arată că exemplarul aflat în discuție a circulat către sfârșitul secolului al XIII-lea confirmând continuarea viețuirii în zonă și după invazia mongolă din 1241⁶⁴. Locuirea în zonă este atestată și de cel de-al doilea hyperper care, potrivit descoperitorului, ar proveni din satul Ilgani de Jos. Moneda a fost tăiată după un alt standard metrologic, fiind utilizată la sfârșitul secolului al XIII-lea și începutul secolului al XIV-lea. Această observație este în concordanță cu monedele Hoardei de Aur descoperite în urma cercetărilor arheologice efectuate în ultimii ani și care indică o viață la sfârșitul secolului al XIII-lea și începutul secolului al XIV-lea. Caracterul acestei locuiri la Nufăru rămâne însă de stabilit în urma cercetărilor de teren viitoare și a publicării materialului numismatic al Hoardei de Aur, încă inedit în mare măsură⁶⁵.

BIBLIOGRAFIE

BENDALL, MORRISSON 1979 - S. Bendall, C. Morisson, *Un trésor de ducats d'imitation au nom d'Andréa Dandolo*, Revue Numismatique 21 (1979), 176-193.

CUSTUREA, VERTAN, TALMAȚCHI 1999 - G. Custurea, A. Vertan, G. Talmațchi, *Descoperiri monetare în Dobrogea (XIII)*, Pontica 32 (1999), 347-365.

CUSTUREA, VERTAN, TALMAȚCHI 1997 - G. Custurea, A. Vertan, G. Talmațchi, *Descoperiri monetare în Dobrogea (XI)*, Pontica 30 (1997), 371-387.

CUSTUREA 2000 - G. Custurea, *Circulația monedei bizantine în Dobrogea (sec. IX-XI)*, Constanța, 2000.

DAMIAN et alii 2010 - Oana Damian, M. Vasile, A. Stănică, Andra Samson, D. Ene, *Date noi despre cetatea bizantină de la Nufăru, jud. Tulcea*, Buletinul Muzeului Militar Național "Regele Ferdinand I", 7-8 (2010), 28-35.

DIACONU 1970 - P. Diaconu, *Les Petchenègues au Bas Danube*, Bucarest, 1970.

DOC, III/2 - Ph. Grierson, *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection*, Washington, 1973.

DOC IV/2, 1999 - M. F. Hendy, *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks*

⁶⁰ ȘTIRBU 1975, 353-364.

⁶¹ ILIESCU 1975, 239-242.

⁶² VÎLCU 2009a, 361-378.

⁶³ OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 2001, 362.

⁶⁴ DAMIAN et alii 2010, 34.

⁶⁵ Pentru prezența monedelor Hoardei de Aur la Nufăru vezi OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1998, 71-106; MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 1991, 497-554; OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU, MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 1984, 257-266.

Collection and in the Whittemore Collection. The Emperors of Nicaea and their Contemporaries, vol. 4, partea 2, Dumbarton Oaks, 1999.

ILIESCU 1969 – O. Iliescu, *L'hyperpère byzantin au Bas Danube du XIe au XVe siècle*, RÉSEÉ 7 (1969), 1, 109-119.

ILIESCU 1975 – O. Iliescu, *Tezaurul de perperi bizantini de la Isaccea*, SCN 6 (1975), 239-242.

ILIESCU 1978 – O. Iliescu, *Monede bizantine din secolele XII-XIII găsite la Dunărea de Jos, Ilfov* - File de istorie 1 (1978), 143-155.

GRIERSON 1988 – Ph. Grierson, *The fineness of the venitian ducat and its imitations*, în *Metalurgy in Numismatics*, 2, Londra, 1988, 95-104.

IVES 1954 – H. E. Ives, *The venetian gold ducat and its imitations*, *Numismatic Notes and Monographs*, 128, New York, 1954.

LUNARDI 1980 – G. Lunardi, *Le monete delle colonie genovesi*, 1980.

MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 1991 – Gh. Mănuclu-Adameșteanu, *Circulația monetară la Nufăru în sec. X-XIV*, Peuce 10 (1991), 497-554.

MĂNUCU-ADAMEȘTEANU et alii 1998 – Gh. Mănuclu-Adameșteanu, Ingrid Poll, Mihaela Iacob, B. Constantinescu, *Hyperperi de la Ioan III Ducas Vatatzes (1222-1254), descoperiți pe teritoriul Dobrogei*, Pontica 31 (1998), 295-305.

MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2001 – Gh. Mănuclu-Adameșteanu, *Istoria Dobrogei în perioada 969-1204. Contribuții arheologice și numismatice*, București, 2001.

MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2001a – Gh. Mănuclu-Adameșteanu, *Les invasions des Petchenègues au Bas Danube 1027-1048*, în *Études byzantines et post-byzantines*, 4, Iași, 2001, 87-112.

MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2001b – Gh. Mănuclu-Adameșteanu, *Monede de aur de la împăratul Vasile al II-lea (976-1025) descoperite pe teritoriul Dobrogei*, CCDJ 18 (2001), 50-52.

MITREA 1963 – B. Mitrea, *Descoperiri recente și mai vechi de monede antice și bizantine în Republica Populară Română*, SCIV 14 (1963), 2, 466-472.

MITREA 1963a – B. Mitrea, *Découvertes récentes et plus anciennes de monnaies antiques et byzantines sur le territoire de la République Populaire Roumaine*, Dacia, N.S. 7 (1963), 589-599.

MITREA 1964 – B. Mitrea, *Découvertes anciennes et plus récentes de monnaies antiques et byzantines dans la République Populaire Roumaine*, Dacia, N.S. 8 (1964), 371-384.

MITREA 1980 – B. Mitrea, *Découvertes monétaires en Roumanie – 1979 (XXIII)*, Dacia, N.S. 24 (1980), 371-378.

NICOLAE 2006 – E. Nicolae, la A. Vilcu, Th. Isvoranu, E. Nicolae, *Les monnaies d'or de l'Institut d'Archéologie de Bucarest*, Wetteren, 2006, 3-5.

OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1983 – E. Oberländer-Târnoveanu, *Monede bizantine din secolele XIII-XV descoperite în Dobrogea*, BSNR 75-76 (1981-1982), 1983, 271-313.

OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU, MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 1984 – E. Oberländer-Târnoveanu, Gh. Mănuclu-Adameșteanu, *Monede din secolele XII-XIV descoperite la Nufăru (jud. Tulcea)*, Peuce 9 (1984), 257-266.

OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU, SĂȘIANU 1993 – E. Oberländer-Târnoveanu, A. Sășianu, *Un trésor de monnaies byzantines du XIe siècle trouvé en Transylvanie*, SCN 10 (1993), 91-100.

OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1998 – E. Oberländer-Târnoveanu, *Monede antice și bizantine descoperite la Nufăru (jud. Tulcea) păstrate în colecția Muzeului Militar Național*, BSNR 88-89 (1994-1995), 1998, 71-106.

OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1997 – E. Oberländer-Târnoveanu, *Some remarks on the Chronology and the Composition of the Byzantine Coin Hoards from the 13th and the 14th Centuries and Lower Danube and the Adjacent Areas*, în *Études byzantines et post-byzantines*, 3, București, 1997, 113-160.

OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 2000 – E. Oberländer-Târnoveanu, *Les hyperpères de type Jean III Vatatzès – classification, chronologie et évolution du titre (à la lumière du trésor*

d'Uzun Bair, *dép. de Tulcea*), Istro-Pontica, Tulcea, 2000, 499-561.

OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 2001 - E. Oberländer-Târnoveanu, *Moneda bizantină și de tip bizantin pe teritoriile de la sud de Carpați în secolele XII-XV-O analiză critică a documentelor numismatice*, Mousaios 7 (2001), 337-390.

PREDA 2002 - C. Preda, *Scurtă privire asupra descoperirilor monetare bizantine din Dobrogea*, BSNR, 90-91 (1996-1997), 2002, 97-126.

STAHL 2000 - A. M. Stahl, *Zecca. The mint of Venice in the Middle Ages*, Baltimore&Londra, 2000.

SCHLUMBERGER 1954 - G. Schlumberger, *Numismatique de l'Orient Latin*, Graz, 1954.

ȘTEFAN 1941- Gh. Ștefan, *Dinogetia I, Risultati della prima campagna di scavi* (1939), Dacia 7-8 (1941), 401-425.

ȘTIRBU 1975 - Constanța Știrbu, *Un tezaur de monede de aur din sec. al XIII-lea descoperit în Dobrogea*, Muzeul Național 2 (1975), 353-364.

THIRIET 1959 - F. Thiriet, *Régestes des délibérations du Sénat de Venise concernant la Roumanie* (1329-1399), 1, Paris, 1959.

THIRIET 1959a - F. Thiriet, *Régestes des délibérations du Sénat de Venise concernant la Roumanie* (1400-1430), 2, Paris, 1959.

VÎLCU, NEAGU, DIMA 2001 - A. Vîlcu, M. Neagu, M. Dima, *Monedele de aur din colecția Muzeului Dunării de Jos Călărași, în Monede de aur din colecții românești, I, Colecții din Muntenia*, coord. E. Oberländer-Târnoveanu, Bucurest, 2001, 72-81.

VÎLCU, NICOLAE 2006 - A. Vîlcu, E. Nicolae, la A. Vîlcu, Th. Isvoranu, E. Nicolae, *Les monnaies d'or de l'Institut d'Archéologie de Bucarest*, Wetteren, 2006, 146-210.

VÎLCU 2008 - A. Vîlcu, *Monnaies byzantines d'or du trésor découvert à Dinogetia en 1939*, CCDJ 26 (2008), 87-96.

VÎLCU 2009 - A. Vîlcu, *Les monnaies d'or de la Bibliothèque de l'Académie Roumaine. II. Monnaies byzantines*, Wetteren, 2009.

VÎLCU 2009a - A. Vîlcu, *Monede bizantine de aur descoperite în Dobrogea*, Peuce 7 (2009), 361-378.

Pl. I – Monede de aur bizantine descoperite la Nufăru.